JORH
Journal of Religions & Health
J Religions & Health, 2023; 1(2): 7-18. Doi: 10.32592/jorh.1.2.7
https://aijrh.umsha.ac.ir/

Original Article

Characteristics of Environmental Health in Shiite Teachings with an Emphasis on the Documentary Validity of the the Authenticity of Narrations

Ali Almasi[1*], Leyla Khani[1]

[1] Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Medicine, Kashan University of Medical Sciences, Kashan, Iran

Article history:
Received: 24 August 2022
Revised: 28 March 2023
Accepted: 08 April 2023
ePublished: 29 June 2023

***Corresponding author:** Ali Almasi, Department of Islamic Studies, Faculty of Medicine, Kashan University of Medical Sciences, Kashan, Iran

Email: kashani1496@gmail.com

Abstract

Background and Objective: Shiite narrations include numerous health recommendations and instructions. Some of these recommendations are related to environmental health. This study aimed to collect authentic Shiite narrations regarding environmental health to help raise its level.

Materials and Methods: This study was conducted based on the analytical, documentary method and referring to books, relevant software, and reputable sites. Initially, the theoretical foundations were stated; following that, the different teachings of Shiite narrations regarding environmental health would be extracted and divided. There were categories of narrations about air, water, nutrition, mouth, and housing hygiene. In each section, first, all narrations with a series of documents of Shiite narration were expressed coherently and then the documents of each category would be validated. Finally, the correct narrations would be summarized.

Results: In Shiite narrations, there were numerous and useful recommendations regarding environmental health.
Regarding the following matters, Islam has environmental health recommendations that can be extracted from authentic traditions: 1. Air health, 2. Waters in nature, 3. Nutrition, eating and drinking, 4. General oral and dental health, 5. Health of home residence, 6. Sewage and waste sanitation

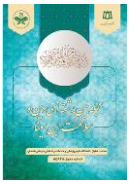
Conclusion: It is necessary to infer religious teachings from reliable and valid narrations by measuring the validity of a document. It is suggested that in future studies, each of the narrations that were identified as valid in this research be raised as an issue for experimental research in environmental health.

Keywords: Document validation, Environmental health, Index, Narration, Shia

Please cite this article as follows: Almasi A, Khani L. Characteristics of Environmental Health in Shiite Teachings with an Emphasis on the Documentary Validity of the the Authenticity of Narrations. *J Religions & Health*. 2023; 1(2): 7-18. DOI: 10.32592/jorh.1.2.7

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

Copyright © 2023 Journal of Religions and Health. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cite

JOHE
مجله بین رشته ای دین و سلامت ابن سینا
دوره ۱، شماره ۲، بهارو تابستان ۱۴۰۲، صفحات: ۱۸-۷
https://aijrh.umsha.ac.ir/

UMSHA Press

مقاله پژوهشی

بهداشت محیط در آموزه‌های شیعی با تأکید اعتبارسنجی سندی روایات

علی الماسی[1*]، لیلا خانی[1]

[1] استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی کاشان، کاشان، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۰۲
تاریخ ویرایش مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۰۸
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹
تاریخ انتشار مقاله: ۱۴۰۲/۰۴/۰۸

تمامی حقوق نشر برای دانشگاه علوم پزشکی همدان محفوظ است.

* **نویسنده مسئول:** علی الماسی، استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی کاشان، کاشان، ایران

ایمیل: kashani1496@gmail.com

چکیده

سابقه و هدف: روایات شیعه دربرگیرنده توصیه‌ها و دستورات بهداشتی زیادی است. قسمتی از این توصیه‌ها به بهداشت محیط مربوط است.

مواد و روش‌ها: هدف این پژوهش جداسازی روایات معتبر شیعی در بهداشت محیط است تا کمکی به ارتقای سطح آن شود.

یافته‌ها: بدین‌گونه است که ابتدا مبانی نظری بیان می‌شود؛ پس از آن، به استخراج و تقسیم آموزه‌های مختلف روایات شیعی در زمینه بهداشت محیط می‌پردازیم. در این راستا، دسته روایاتی درباره بهداشت هوا، آب، تغذیه، دهان و مسکن موجود است که در هر بخش، ابتدا تمام روایات دارای سلسله سند از چهار کتاب معتبر روایی شیعی به‌گونه‌ای منسجم بیان می‌شود، سپس به اعتبارسنجی سندی هر دسته می‌پردازیم. درنهایت، روایات صحیح را جمع‌بندی می‌کنیم.

نتیجه‌گیری: در روایات شیعی، توصیه‌های متعدد و مفیدی در زمینه بهداشت محیط موجود است. نتیجه دیگر، لازم است با سنجش اعتبار سندی، آموزه‌های دینی را از روایات مورد اطمینان و معتبر استنتاج کنیم.
پیشنهاد می‌شود در تحقیقات بعدی، هرکدام از روایاتی که در این پژوهش به عنوان معتبر معین شدند، به‌عنوان مسئله‌ای برای تحقیق تجربی در بهداشت محیط مطرح شود.
روش این مقاله تحلیلی-اسنادی و با مراجعه به کتب، نرم‌افزارهای مربوطه و سایت‌های معتبر است.

واژگان کلیدی: اعتبارسنجی سندی، بهداشت محیط، روایت، شاخصه، شیعه

استناد: الماسی، علی؛ خانی، لیلا. بهداشت محیط در آموزه‌های شیعی با تأکید اعتبارسنجی سندی روایات. مجله بین رشته ای دین و سلامت ابن سینا، ، بهار و تابستان ۱۴۰۲؛۱(۲): ۱۸-۷.

مقدمه

مسلمانان معتقد هستند که دین اسلام دینی جاودان است و برای سعادت بشر در دو عرصه معنوی و مادی نسخه‌های کاربردی و مفیدی ارائه می‌دهد تا هم زندگی دنیایی و هم زندگی اخروی پاک و همراه با سلامت داشته باشند. یکی از این عرصه‌ها، مسئله بهداشت است. رعایت بهداشت و نظافت از دستورات اکید اسلام است. بهداشت و نظافت محیط نیز بخشی از این عرصه است. لذا ضروری است تا با مطالعه درون دینی، روایات مربوط به این عرصه را استخراج کنیم.

در واقع، سؤال اصلی این است که آموزه‌های روایات شیعی در باب بهداشت محیط کدام هستند و کدام‌یک از این روایات بر اساس روش‌های فنی مربوطه، قابل اعتماد هستند. با بررسی روایات شیعه، توصیه‌های فراوانی در زمینه بهداشت محیط می‌توان یافت که در این مقاله به بخشی از آن پرداخته شده است؛ مطالبی همچون، بهداشت هوا، بهداشت آب، بهداشت تغذیه، بهداشت مسکن و بهداشت عمومی دهان و دندان از این موارد هستند.

البته طبیعی است که نتوان به تمام این روایات نقل‌شده اعتماد کرد؛ زیرا در طول حدود ۱۵ قرن از گذشت اسلام، به دلایل گوناگون مطالبی به اسم اهل بیت (ع) در منابع شیعی وارد شده است که جعلی هستند. بزرگان امامیه روش‌های فنی و دقیقی برای شناخت این روایات ضعیف از روایات معتبر و مؤثق

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

دارند که می‌توان در این قسمت از روایات نیز از آن‌ها کمک گرفت. این روش‌ها در دو علم رجال (مربوط به سلسله سند روایات) و درایه (مربوط به مضمون و متن روایت) گردآوری شده‌اند.

روش کار

در این مقاله درصدد هستیم ابتدا به بیان روایات شیعه در باب بهداشت محیط بپردازیم. سپس با استفاده از قواعد مرسوم در علم رجال، روایات معتبر و مورد وثوق را از روایات ضعیف و مجعول جدا کنیم تا بتوانیم با تجمیع روایات معتبر، به آموزه‌ها و توصیه‌های شیعه در زمینه بهداشت محیط دست یابیم.

کتب روایی در این زمینه متعدد است؛ اما بسیاری از آنان (مانند طب النبی، طب الصادق، طب الرضا و ...) سلسله سند ندارند تا بتوان به سنجش سندی آن‌ها دست زد. لذا در این مقاله به کتبی اکتفا کردیم که این نقیصه را ندارند. البته اهل فن مستحضر هستند که معتبرترین کتب روایی شیعی نیز همین کتب هستند؛ کتبی مانند کافی، استبصار، من لایحضره الفقیه و وسائل الشیعه. در این راستا از حدود ۷۰ روایت استفاده شده است. در اعتبارسنجی سلسله سند روایات از نرم‌افزار درایه‌النور (محصول مرکز کامپیوتری نور قم) استفاده شد. این نرم‌افزار در ضمن تسهیل کار شناخت و سنجش سند روایات، اعتبار و دقت زیادی دارد و بسیاری از اهل علم رجال با وجود آن، از برخی کتب رجالی بی‌نیاز شده‌اند. با مطالعه متون درمی‌یابیم که بیشتر تحقیقات درباره مطلق بهداشت یا بهداشت فردی است و کار زیادی در خصوص آموزه‌های روایات شیعی در باب بهداشت محیط نشده است. با توجه به نکات ذکرشده، به بیان روایات امامیه و اعتبارسنجی سندی آن‌ها در زمینه بهداشت محیط می‌پردازیم.

نتایج

مبانی نظری و مفهوم‌شناسی

بهداشت و بهداشت محیط

بهداشت (Health) از نظر لغوی به معنی حفظ تندرستی و سلامت است [۱]. همچنین دهخدا نیز به همین معنا اشاره دارد [۱]. طبق تعریف سازمان بهداشت جهانی، در اصطلاح به وضعیت کمال جسمی، روانی و اجتماعی و نه فقط عدم وجود بیماری یا ناتوانی، بهداشت گفته می‌شود [۲]. در این راستا، در سال ۱۹۸۹ میلادی، سازمان بهداشت جهانی سندی ارائه داد که طبق آن، تعریف بهداشت محیط این‌گونه می‌شد: «جنبه‌هایی از سلامت و بیماری انسان که توسط عوامل محیطی تعیین می‌شود» [۳].

با توجه به تعریفی که در بالا ارائه شد، با مراجعه به روایات شیعی آموزه‌های مفیدی در زمینه بهداشت محیط به مسلمانان و بشریت داده شده است. البته بخشی از این روایات سند معتبر دارند که موجب اطمینان به آن‌ها می‌شود و برخی دیگر نیز از نظر سلسله سند اشکالاتی دارند که لازم از یکدیگر جدا شوند. روایات با سند معتبر، در علمی به نام علم رجال آشکار می‌شوند. در این مقاله ابتدا با مراجعه به کتب مهم و معتبر شیعی مانند اصول کافی، الفقیه، استبصار و وسائل الشیعه، آن دسته از روایات دارای سلسله سند انتخاب شدند که با بحث بهداشت محیط مرتبط بودند و به‌طور جداگانه و موضوع‌محور، آموزه‌های آن‌ها در قسمت‌های مختلف بیان شد. سپس در هر قسمت به اعتبارسنجی روایات پرداختیم تا بتوانیم روایات صحیح و معتبر را از روایات غیرقابل اعتماد جدا سازیم. این گفتارها عبارت‌اند از: بهداشت هوا، بهداشت آب، بهداشت تغذیه، بهداشت دهان و بهداشت مسکن.

بهداشت هوا

آموزه‌های ارائه‌شده

اسلام به‌عنوان یک دین کامل نسبت به تمام ابعاد زندگی انسان توجه داشته است و برای حفظ هوای پاک جامعه، مانع از قطع درختان بدون علت می‌شود و برای عاملان آن در روز حساب، عذاب در نظر گرفته است. امام صادق (ع) قطع درختان، خصوصاً در مناطق بیابانی را مکروه می‌داند و می‌فرماید: «قطع کردن درخت نخل مکروه است». از ایشان درباره قطع سایر درختان سؤال شد، فرمودند: «اشکالی ندارد». درباره قطع درخت سدر نیز فرمودند: «اشکالی ندارد، فقط در مناطق بیابانی که پوشش درختی کم است، مکروه است و در غیر آن مناطق، اشکالی ندارد» «حدیث ۱». همچنین در حدیث دیگری می‌فرمایند: «درختان میوه را قطع نکنید؛ زیرا خداوند عذاب سنگینی بر شما می‌فرستد» [۴] «حدیث ۲».

در آموزه‌های دین اسلام، سنتی به نام وقف و صدقه جاری داریم تا انسان بعد از مرگ، دستش از خیرات و برکات دنیایی کوتاه نشود. از مواردی که برای صدقه جاری از آن نام برده شده، کاشتن درخت است. از امام صادق (ع) روایت شده است که «۶ چیز پس از وفات مؤمن به او می‌رسد: فرزندی که برای او طلب آمرزش کند، کتاب یا قرآنی که پس از او به جای ماند، نهالی که آن را برنشاند، چاهی که برای بهره بردن مردم از آبش آن را حفر کند، صدقه‌ای که آن را جریان بخشد، و سنّتی که پس از او به‌کار گرفته شود [۴] «حدیث ۳». مرحوم ابن بابویه مشابه این روایت را با کمی تغییر در کتاب خود آورده است [۵].

بهداشت محیط زیست در نظر اسلام به‌قدری اهمیت ویژه‌ای دارد که پیامبر اسلام از آسیب زدن به سرزمین مشرکان و دشمنان اسلام نیز نهی کرده است. در حدیثی از امام صادق (ع) آمده که فرمودند: «موقعی که جدم رسول خدا یک گُردان جنگی را به مأموریت می‌فرستاد، فرمانده آنان را در کنار خود و گردان را در مقابل فرمانده می‌نشاند. سپس می‌گفت: به‌نام خدا و با یاری خدا حرکت کنید ... اشجار دشمن را قطع نکنید، مگر آنکه ناچار شوید» [۴] «حدیث ۴». در حدیث دیگری، حضرت علی (ع) به سفارش‌های پیامبر درباره حفظ

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

خاک سرزمین کفار اشاره می‌کند و می‌فرماید: «رسول خدا (ص) نهی کرده است که سمّ در بلاد مشرکان استعمال شود [۴] «حدیث ۵».

بنابراین، با توجه به مواردی که ذکر شد، متوجه می‌شویم که دین اسلام برای حفظ و نگهداری هوای پاک اهمیت ویژه‌ای قائل است و علاوه بر توصیه به کاشت درخت، به مراقبت از خاک، حتی خاک زمین‌هایی که در دست مشرکان است نیز سفارش می‌کند.

اعتبارسنجی سندی روایات مربوطه

در این بخش، از ۵ روایت استفاده شد که ۴ مورد آن «حدیث ۱، ۲، ۴ و ۵» صحیح و مورد وثوق است [۶] و یک روایت ضعیف «حدیث ۳» است. با اینکه سلسله سند این حدیث تا امام جعفرصادق (ع) موجود است و دو نفر از راویان حدیث (احمدبن ابی عبدالله و یعقوب بن یزید الانباری) مورد وثوق و از بزرگان امامیه هستند، دو راوی دیگر آن نامشخص است و نمی‌توان آن‌ها را توثیق کرد؛ بنابراین، این حدیث از نظر سندی قابل اعتماد نیست.

بهداشت آب

آموزه‌های ارائه‌شده

الف. آب‌های روان

در دین اسلام، مردم نسبت به حفظ آب مسئولیت دارند و نباید آب را که مایه حیات انسان و تمام موجودات زنده است، آلوده کنند. از پیامبر (ص) در این باره تعبیرهای گوناگونی نقل شده است: «رسول خدا (ص) نهی فرمودند از مدفوع کردن در کنار نهر آب؛ چراکه مردم از آن رنج می‌برند؛ یا در نهر آب که موجب رنجش مردم می‌شود؛ یا زیر درختی که میوه دارد» [۷] «حدیث ۶». البته امام صادق (ع) در پاسخ به فردی که از ایشان درباره بول کردن در آب‌های جاری سؤال کرده بود، فرمود: «اگر آب جاری باشد، اشکالی ندارد» [۸] «حدیث ۷». در زمینه آب‌های راکد، پیامبر (ص) نهی کردند از اینکه کسی در آب راکد بول کند [۸] «حدیث ۸»، «... و آن را موجب تباهی عقل می‌دانند» [۵] «حدیث ۹». حضرت حتی به آلوده شدن آب چاه، به اندازه یک قطره از آب دهان هم توجه داشت و نهی فرمودند از افکندن آب دهان در چاه آبی که مورد استفاده مردم است [۵] «حدیث ۱۰».

ب. آب‌درمانی

روایاتی که در این قسمت به آن اشاره می‌شود، برخلاف آنچه امروزه مرسوم است، از آب‌درمانی با آب‌های گرم و کوهستانی نهی کرده است و این آب‌ها را از جنس آب‌های جهنم و نفرین‌شده معرفی می‌کند. در سخنی از امام صادق (ع) آمده است: «پیامبر خدا از درمان با چشمه‌های آب گرم نهی فرموده است و آن‌ها چشمه‌هایی از آب گرم در کوهستان‌هاست که بوی گوگرد دارد و گفته شده که از شدت غلیان جهنم است» [۴] «حدیث ۱۱». در حدیث دیگری امام صادق (ع) به طوفان حضرت نوح (ع) اشاره می‌کند و می‌فرماید: «نوح (ع) در ایام طوفان، آب‌ها را صدا زد و همه، ایشان را جواب دادند، مگر آب‌های گوگردی و تلخ که حضرت به هر دوی آن‌ها لعن و نفرین نمود» [۴] «حدیث ۱۲».

درمجموع می‌توان به این نتیجه رسید که در مورد آب‌ها، آب (به‌خصوص آب راکد) را نباید آلوده کرد. همچنین آب‌های معدنی را نیز نباید مورد استفاده قرار داد.

اعتبارسنجی روایات

دراین بخش از ۷ روایت استفاده شده که ۵ مورد از آن‌ها «حدیث ۶، ۷، ۸، ۱۱، ۱۲» صحیح و مورد وثوق است [۶] و ۲ روایت داریم «حدیث ۹، ۱۰» که از نظر سند ضعیف هستند. با اینکه سلسله سند در این دو روایت ذکر شده است، اما اعتبار برخی از راویان سند مورد وثوق نیست و شایسته نیست به این احادیث از نظر سند اعتماد کنیم.

بهداشت تغذیه

آموزه‌های ارائه‌شده

الف. شستن دست‌ها قبل و بعد از غذا

روایات مربوط به پاکیزگی دست قبل و بعد از غذا، علاوه بر اینکه به سلامت جسم انسان اشاره می‌کند، آن را موجب برکت در منزل، افزایش رزق و روزی و عافیت جسم انسان نیز برمی‌شمارد. امام صادق (ع) درباره اهمیت بهداشت دست‌ها قبل از غذا می‌فرماید: «شستن دست و روی قبل از خوردن طعام و بعد از آن فقر و تنگدستی را می‌برد» [۵] «حدیث ۱۳». حضرت رسول (ص) درباره تأثیر شستن دست‌ها و برکت خانه می‌فرماید: «هرکس خوش دارد که برکت خانه‌اش افزون شود، هنگام طعام دست و روی خود را بشوید» [۵] «حدیث ۱۴». در روایت مرفوعه دیگری به نقل از معصوم (ع)، شستن دست‌ها را موجب عافیت می‌شمارد: «هرکس دست خود را پیش از غذا و بعد از آن بشوید، در فراخی زندگی خود را ادامه دهد و از ناراحتی‌های جسمانی در عافیت باشد» [۵] «حدیث ۱۵».

ب. آداب خوردن و آشامیدن

دراین قسمت به بایدها و نبایدهای تغذیه انسان مانند شیوه غذا خوردن در روز و شب، مضرات و فواید آب خوردن در برخی مکان‌ها و زمان‌ها، نحوه غذا خوردن و ... اشاره می‌شود.

نهی از خوردن با دست چپ

در روایات از غذا خوردن با دست چپ نهی شده است. روایت است که امام صادق (ع) دوست نداشت انسان با دست چپ خود غذا بخورد یا با آن بنوشد [۵] «حدیث ۱۶».

نهی از خوردن آب در خلال غذا

امام صادق (ع) در روایتی خوردن آب را عامل بیماری و زیاد

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

خوردن آن را غیرمفید می‌داند: «آب بسیار مخور که هر دردی را به سوی تو می‌کشد ...» [۴] «حدیث ۱۷». آب خوردن بعد از غذای چرب در بسیاری از روایات نهی شده است. امام صادق (ع) در روایتی می‌فرماید: «هنگامی‌که پیامبر (ص) غذای چرب می‌خورد، کم آب می‌نوشید. عرض شد، یا رسول الله، آب کم می‌نوشید؟ فرمود: برای هضم غذایی که خوردم، بهتر است» [۷] «حدیث ۱۸».

ایستاده نوشیدن آب در روز و نشسته نوشیدن آب در شب

امام صادق (ع) می‌فرمایند: «نوشیدن آب به صورت ایستاده در روز طعام را گوارا می‌کند و ایستاده نوشیدن آب در شب، موجب زردآب می‌شود» [۴] «حدیث ۱۹». مشابه این حدیث از ایشان در الفقیه این‌چنین آمده است: «نوشیدن آب در حال ایستاده در روز، رگ‌ها را روان‌تر می‌کند و برای بدن نیروآورتر است» [۵] «حدیث ۲۰».

نهی از خوردن غذای داغ و در حال راه رفتن

در روایتی دیگر از ایشان نقل شده است که پیامبر مردم را از خوردن غذای داغ نهی می‌کردند. چون برای ایشان غذایی بسیار داغ آوردند، فرمود: «چنین نیست که خداوند آتش را خوراک‌مان کرده باشد. آن را در جایی بگذارید تا سرد شود و جوشش آن آرام بگیرد» [۴] «حدیث ۲۱». ایشان همچنین از غذا خوردن در حال راه رفتن نهی می‌کند: «درحالی‌که راه می‌روی، غذا نخور، مگر اینکه ناچار باشی» [۵] «حدیث ۲۲».

برخی آداب نوشیدن آب

پیامبر اکرم (ص) نوشیدن آب به صورت یک‌نفس را عامل بیماری‌های کبدی معرفی می‌کند و می‌فرماید: «آب را باید به صورت مکیدن و چشیدن بنوشید و یک‌باره در حلق نریزید؛ زیرا سبب بیماری‌های کبدی می‌شود» [۴] «حدیث ۲۳». امام صادق (ع) از خوردن آب با یک نفس نهی می‌کند و می‌فرماید: «نوشیدن آب به سه نفس بهتر است تا به یک نفس» [۴] «حدیث ۲۴». ابن بابویه مضامین این حدیث را با تعابیر دیگری ذکر می‌کند که با توجه به مشابهت، مفهوم آن را ذکر نمی‌کنیم [۵]. به نقل از امام جعفر صادق (ع)، نوشیدن آب در حمام عامل بیماری در معده است: «... از نوشیدن آب سرد و آب جو در حمام حذر کن؛ چراکه معده را تباه می کند ...» [۵] «حدیث ۲۵».

درمجموع، با توجه به احادیث مذکور، چند نکته مورد توجه قرار می‌گیرد:

۱. شستن دست‌ها در اسلام اهمیت ویژه‌ای دارد.
۲. پاکیزگی دست هنگام خوردن غذا موجب وسعت رزق و روزی و از بین رفتن فقر می‌شود.
۳. این شاخص بهداشتی از نظر اسلام موجب عافیت و تندرستی خواهد بود.
۴. خوردن آب در حالت ایستاده، بعد از غذای چرب، در حالت راه رفتن و در حمام نهی شده است.
۵. بهتر است برای سلامت بدن، انسان در روز آب را به حالت ایستاده، در شب نشسته و به صورت مکیدن بنوشد.
۶. غذا را با دست راست درحالی‌که داغ نباشد، میل کند.

طبق اخبار وارده، انسان با رعایت این دستورات، عافیت و سلامتی در جسم و برکت در زندگی را به همراه خواهد داشت.

ج. در چه ظرفی غذا نخوریم؟

معصومان نسبت به بهداشت ظرف غذا اهتمام داشته‌اند و پیروان خود را از غذا خوردن در ظرف طلا، نقره، شکسته و بدون درب نهی کرده‌اند. از ظروف بلورین به‌عنوان بهترین ظرف برای خوردن و آشامیدن یاد می‌کنند. در کلامی از امام صادق (ع) آمده است: «رسول خدا خوش داشت در قدح‌های شامی آب بیاشامد و می‌فرمود: قدح‌ها از پاک‌ترین ظرف‌هایتان است» [۴] «حدیث ۲۶». انتخاب ظرف‌های بلورین توسط حضرت علامت آن است که استفاده از این ظروف با شاخصه‌های بهداشت در شریعت اسلام منطبق است.

با توجه به روایات صحیحه، از خوردن و آشامیدن در برخی ظرف‌ها نهی شده است: «در کاسه طلا و نقره طعامی نخور» [۴] «حدیث ۲۷». مشابه این حدیث با مختصر اختلافی در الفقیه آمده است [۵]. در روایت دیگری آمده است که: «امام صادق (ع) هرگاه که ناچار می‌شد از ظرف یا کاسه نقره آب بنوشد، دهان خود را از نقره کنار می‌گرفت» [۵] «حدیث ۲۸». امام صادق (ع) به نقل از امیرالمومنین (ع)، خوردن آب از ظرف شکسته را نهی می‌کند: «از جای شکستگی ظروف و از طرف دسته ظروف آب نیاشامید که شیطان در آن جاها می‌نشیند» [۴] «حدیث ۲۹».

درب ظرف غذا باید بلافاصله بعد از استفاده، پوشانده شود و در محل مناسب گذاشته شود تا آلوده نشود. امام صادق (ع) در این مورد می‌فرماید: «ظرف‌های خود را بدون درپوش قرار ندهید؛ زیرا ظرف اگر درپوش نداشته باشد، شیطان در غذا آب دهان می‌ریزد و از آن هرچه بخواهد برمی‌دارد و مصرف می‌کند» [۷] «حدیث ۳۰».

بنابراین، بهتر است غذا در ظروف طلا، نقره، شکسته و بدون درپوش استفاده نشود و به جای آن، از ظرف بلورین استفاده شود.

اعتبارسنجی روایات

در این بخش از ۱۹ روایت استفاده شده است که ۱۲ مورد آن «حدیث ۱۶، ۱۸، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹» سند صحیح و موثق دارد [۶]، ولی ۷ حدیث دیگر از نظر سندی ضعیف هستند. از این ۷ حدیث، ۴ حدیث افتادگی و اضمار در سند حدیث دارند و حدیث مستقیم به امام معصوم نسبت داده شده است «حدیث ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۲۰»، اما ۳ حدیث باقی‌مانده «حدیث ۱۳، ۱۹، ۳۰» با اینکه سلسله سند در آن‌ها موجود است، اما در بین راویان، افراد ناشناسی وجود دارد که اعتبار سند را مخدوش می‌کند.

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

بهداشت دهان

آموزه‌های ارائه‌شده

در کتب اربعه که از معتبرترین کتب روایی شیعه است، به نقش مسواک در سلامت دهان و دندان و لزوم توجه و استفاده مردم از آن تأکید شده است. آنچه امروزه بشر به لطف علوم تجربی به آن رسیده است، بیش از ۱۴۰۰ سال پیش توسط پیامبر اسلام (ص) به مسلمانان آموزش داده شده است.

الف. مسواک

در احادیث و کلام بزرگان دین اسلام، توصیه‌های فراوانی به اهمیت مسواک شده است. در اینجا به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم. امام صادق (ع) می‌فرماید: «مسواک‌زدن از سنت پیامبران است» [۴] «حدیث ۳۱». امام در کلام دیگری می‌فرماید: «مسواک‌زدن از اخلاق انبیا است» [۷] «حدیث ۳۲». «... از مسواک استفاده کنید؛ زیرا پاک‌کننده و سنت خوبی است» [۷] «حدیث ۳۳». ایشان به نقل از پیامبر (ص) می‌فرماید: «گاهی جبرئیل برای توصیه به بهداشت دهان و دندان خدمت‌شان می‌رسید» [۴] «حدیث ۳۴». شیخ حر عاملی این حدیث را با تعابیر مشابه در وسائل آورده است [۷]. «جبرئیل (ع) به من درباره مسواک توصیه کرد تا زمانی‌که از دندان‌هایم نترسم، از خلال دندان استفاده کنم» [۴] «حدیث ۳۵». مشابه این تعابیر در وسائل نیز آمده است [۷]. «جبرئیل مرتب مرا به مسواک زدن توصیه می‌کرد تا اینکه ترسیدم دندان‌هایم ساییده یا کند شود» [۴] «حدیث ۳۶».

رسول خدا (ص) ضمن توصیه اصحاب به مسواک زدن، به افرادی که نسبت به این امر بهداشت، بی‌مبالات بودند، تذکر می‌داد و آن‌ها را به‌خاطر آلودگی دهان و دندان بازخواست می‌کرد: «چرا دندان‌هایتان را زرد و کثیف می‌بینم و مسواک نمی‌زنید؟» [۴] «حدیث ۳۷». امام محمد باقر (ع) درباره اهمیت و خواص مسواک زدن می‌فرماید: «اگر مردم نتایج و خواص مسواک کردن را بدانند، هیچ‌گاه مسواک را از خود جدا نمی‌کنند» [۷] «حدیث ۳۸».

از آنچه در اهمیت بهداشت دهان و دندان گفته شد، متوجه جایگاه مسواک در اسلام می‌شویم؛ این موضوع به‌قدری در آموزه‌های دین اسلام مهم بوده است که از آن به‌عنوان سنت و اخلاق انبیا یاد می‌شود و چندین بار توسط جبرئیل از سوی پروردگار به پیامبر اسلام (ص) در مورد آن وحی شده است. حضرت رسول (ص) نیز نسبت به این امر الهی دقت داشت و افرادی را که آن را جدی نمی‌گرفتند، مورد بازخواست قرار می‌داد و به انجام آن دعوت می‌کرد.

ب. خلال

اهمیت بهداشت دهان و دندان در اسلام به اندازه‌ای مورد توجه بوده است که برای انجام مهم‌ترین عمل عبادی-سیاسی اسلام (طواف کعبه) به آن توصیه شده و به پیامبر خاتم وحی شده است که به پیروانت بگو دندان‌های خود را خلال و مسواک کنند: «کعبه به خداوند از ناراحتی که از نفس مشرکان می‌برد، شکایت کرد. خداوند به کعبه فرمود: کعبه، ناراحت مباش. ما به‌زودی در اطراف تو قومی را به وجود می‌آوریم که آن‌ها با شاخه‌های درختان، خودشان و دهانشان را نظافت می‌کنند. پس وقتی که خداوند محمد (ص) را به پیامبری مبعوث کرد، به‌وسیله جبرئیل به محمد وحی فرمود که به پیروانش دستور خلال و مسواک بدهد» [۴] «حدیث ۳۹» .آمدن وحی توسط جبرئیل بر پیامبر نشان‌دهنده این است که در گذشته، خلال دندان بین مردم مرسوم نبوده است و برای اولین بار در دین اسلام به آن پرداخته شده است. همچنین مرحوم حر عاملی این حدیث را از امام محمد باقر (ع) در وسائل الشیعه آورده است [۷]. در روایت دیگری، پیامبر اکرم (ص) از خداوند طلب رحمت برای خلال‌کنندگان دارد و آن را مایه وسعت روزی می‌داند: «خداوند خلال‌کنندگان را رحمت نماید و نیز به جعفر فرمود: خلال نما که مایه جلب روزی است» [۷] «حدیث ۴۰».

به نظر می‌رسد خلال دندان اولین بار در دین اسلام مورد توجه قرار گرفته و از آن به‌عنوان عاملی برای رحمت خداوند، وسعت رزق و برکت در زندگی یاد شده است.

ج. فواید خلال دندان و مسواک

از فواید خلال دندان و مسواک در روایات معصومان به مواردی چون رضایت خداوند، سلامت دهان، استحکام دندان، بینایی چشم، رفع بلغم و زیاد شدن روزی اشاره شده است که به برخی از این روایات اشاره می‌کنیم. پیامبر اکرم (ص) درباره خلال کردن دندان‌ها می‌فرماید: «خلال کنید؛ چون برای لثه و دندان‌ها مفید است» [۴] «حدیث ۴۱». حضرت امیر (ع) در اهمیت خلال و مسواک سخنان گرانبهایی دارد که برخی از آنها را با توجه به مجال مقاله می‌آوریم: «خلال دندان‌ها برای دهان پاک‌کننده و مورد پسند خداوند است» [۴] «حدیث ۴۲». شیخ حر عاملی عین همین روایت را در وسائل آورده است [۷]. «مسواک زدن موجب رضایت الهی، سنت پیامبر و پاک‌کننده دهان است» [۷] «حدیث ۴۳». «مسواک بینایی را بهبود می‌بخشد» [۷] «حدیث ۴۴». به‌درستی که دهان‌های شما راه و وسیله تلاوت قرآن است. پس آن‌ها را با مسواک پاکیزه سازید» [۵] «حدیث ۴۵».

با توجه به روایات منسوب به امام صادق (ع) درباره اهمیت بهداشت دهان و دندان، به تأثیر این کار بر سایر اعضای بدن انسان پی می‌بریم؛ مثلاً،

۱- تأثیر مسواک بر بینایی انسان: «مسواک زدن آب‌ریزش چشم را از بین می‌برد و نور آن را زیاد می‌کند» [۴] «حدیث ۴۶». «از مسواک استفاده کنید؛ زیرا بینایی شما را بهبود می‌بخشد» [۷] «حدیث ۴۷».

۲- مسواک موجب از بین رفتن بلغم در بدن انسان می‌شود. «مسواک زدن و قرائت قرآن بلغم را از بین می‌برد» [۴] «حدیث ۴۸».

۳- ایشان در حدیث دیگری برای مسواک زدن از ۱۲

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

ویژگی نام می‌برد: «دهان را تصفیه می‌کند، بینایی را بهبود می‌بخشد، برای خداوند خوشایند است، بلغم را برطرف می‌کند، حافظه را افزایش می‌دهد، دندان‌ها را سفید می‌کند، کارهای خوب را چند برابر می‌کند، چاله‌ها را برمی‌دارد، لثه‌ها را سفت می‌کند، اشتهاآور و شادکننده ملائکه است» [۴] «حدیث ۴۹».

در سخن دیگری، برای آن ۱۰ ویژگی شمرده است: «مسواک‌زدن ۱۰ ویژگی دارد؛ برای دهان پاک‌کننده، مورد پسند خداوند و برای فرشتگان شادی‌آور است، از سنت است و لثه را سفت می‌کند، بینایی را پاک می‌کند و بلغم و چاله‌ها را برطرف می‌سازد» [۴] «حدیث ۵۰».

با توجه به کلام بزرگان دین، متوجه این نکته می‌شویم که بهداشت دندان علاوه بر سلامت دهان، بر سایر اعضای بدن نیز مؤثر است. مثلاً چشم را تقویت می‌کند، حافظه را افزایش می‌دهد، اشتهاآور است، بیماری بلغم را از بین می‌برد، موجب نشاط فرشتگان و رضایت الهی است.

د. بایدها و نبایدهای مسواک

در احادیث علاوه بر اهمیت و فواید مسواک زدن، به آداب و شیوه آن نیز اشاره شده است؛ مثلاً درباره خلال دندان سفارش شده است که از چوب انار، چوب نی، چوب گز و ریحان استفاده نشود. پیامبر اکرم (ص) نهی کرده است با نی و ریحان خلال شود [۷] «حدیث ۵۱». امام صادق (ع) می‌فرماید: «هرکس با نی خلال کند، نیاز او تا ۶ روز برآورده نمی‌شود» [۴] «حدیث ۵۲». امام موسی کاظم (ع) می‌فرماید: «با ریحان یا چوب انار خلال نکنید؛ زیرا آن‌ها رگ جذام را تحریک می‌کنند» [۴] «حدیث ۵۳». حدیث مشابه این روایت را شیخ حر عاملی در وسائل آورده است [۷]. امام علی (ع) می‌فرماید: «خلال کردن با چوب گز فقر می‌آورد» [۷] «حدیث ۵۴». امام صادق (ع) از مسواک زدن در برخی مکان‌ها نهی می‌کند: «از خلال دندان در حمام استفاده نکنید؛ زیرا بیماری دندان‌ها را به ارث می‌برد» [۷] «حدیث ۵۵» و در کلام دیگری می‌فرماید: «مسواک زدن در توالت موجب بوی بد دهان می‌شود» [۵] «حدیث ۵۶». ایشان توصیه می‌کنند آنچه با خلال از دندان خارج می‌شود را نباید خورد؛ چون موجب بیماری می‌شود: «آنچه را به‌وسیله چوب خلال بیرون آورده‌اید، نخورید؛ زیرا موجب بیماری در شکم می‌شود» [۴] «حدیث ۵۷».

ه. روش مسواک زدن

علاوه بر توصیه به مسواک، خلال دندان و شیوه صحیح آن، در روایات به زمان و دفعات استفاده از مسواک نیز اشاره شده است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «... و مسواک را به عرض دندان بزنید» [۵] «حدیث ۵۸». امام صادق (ع) درباره زمان مسواک می‌فرماید: «رسول اکرم هر زمان که از خواب بیدار می‌شدند، مسواک می‌زد» [۷] «حدیث ۵۹». امام باقر (ع) فرمود: «حداقل باید سه روزی یک‌بار از مسواک استفاده کرد» [۴] «حدیث ۶۰». ایشان در کلام دیگری به حداقل مسواک زدن توصیه می‌کند که: «کمترین مقدار مسواک زدن آن است که انگشت خود را بر دندان‌هایت بسایی» [۴] «حدیث ۶۱».

با توجه به احادیث مذکور، به چند نکته مهم درباره چگونه مسواک‌زدن پی می‌بریم:

۱. مسواک را باید به عرض دندان‌ها بزنیم.
۲. هرگاه از خواب بیدار می‌شویم، دندان‌ها را مسواک بزنیم.
۳. اگر در شرایطی بودیم که مسواک در دسترس ما نبود یا فرصت به‌قدری کم بود که نمی‌توانستیم برای مسواک زدن وقت بگذاریم، حداقل به اندازه کشیدن دست به روی دندان‌ها نسبت به این سفارش مؤکد در اسلام بی‌تفاوت نباشیم.

اعتبارسنجی روایات

در این بخش از ۳۱ روایت استفاده شده است که ۱۷ مورد «حدیث ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۸، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۶، ۴۸، ۵۱، ۵۳، ۵۵، ۵۹» سند صحیح و مؤثق دارند [۶]. از ۱۴ حدیث دیگر، ۳ حدیث «حدیث ۴۵، ۵۶، ۵۸» بدون سلسله سند و ضعیف است و ۱۱ حدیث «حدیث ۳۷، ۳۹، ۴۰، ۴۷، ۴۹، ۵۰، ۵۲، ۵۴، ۵۷، ۶۰، ۶۱» با اینکه سلسله سند حدیث دارند، با توجه به مشخص نبودن برخی راویان نمی‌توانیم آن‌ها را بپذیریم.

بهداشت مسکن

آموزه‌های ارائه‌شده

سلامت جسم و بدن انسان ارتباط مستقیمی با محل زندگی او دارد و این پیوند از نگاه روایات اسلامی مغفول نمانده است و نسبت به آن توصیه‌هایی مناسبی شده است. اسلام از مسلمانان می‌خواهد منزل خود را پاکیزه نگه دارند و خانه‌هایشان مانند دشمنان اسلام نباشد. امام صادق (ع) می‌فرماید: «حیاط‌های خود را جارو کنید و از یهودیان تقلید نکنید» [۷] «حدیث ۶۲». امام محمد باقر (ع) نظافت منزل را عامل فقرزدایی می‌داند و می‌گوید: «جارو زدن خانه، فقر را از بین می‌برد» [۴] «حدیث ۶۳». امام رضا (ع) نیز در همین راستا می‌فرماید: «جارو کردن آستانه (درب ورودی) منزل باعث ازدیاد روزی خواهد شد» [۷] «حدیث ۶۴». حضرت علی (ع) به تارهای عنکبوتی که بر اثر عدم نظافت منزل به وجود می‌آید، اشاره می‌کند و می‌فرماید: «خانه‌های عنکبوتی که در اتاق‌های شماست، لانه شیاطین است» [۴] «حدیث ۶۵». امام جعفر صادق (ع) باقی ماندن این تارهای عنکبوتی را در منزل عامل تنگدستی معرفی می‌کند و می‌فرماید: «خانه‌های خود را از تار عنکبوت پاک کنید؛ زیرا باقی گذاشتن آن در خانه، فقر می‌آورد» [۷] «حدیث ۶۶».

در رابطه با تأثیر پاکیزگی منزل و وسعت روزی، در روایتی از امام محمد باقر(ع) وارده شده است که امام از شخصی درباره شغلش سؤال کرد و او در جواب امام گفت که بیکار است. امام به او گفت: «... یک مغازه بگیر و جلوی آن را جارو بزن و آب بپاش و بساطی در آن پهن کن. پس وقتی این کار را انجام دهی، آنچه بر تو (از طلب رزق) واجب است را انجام داده‌ای» [۴] «حدیث ۶۷».

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

از مجموع نظرات ائمه معصوم (ع) به جایگاه نظافت منزل از نظر اسلام پی می‌بریم. اسلام علاوه بر توجه به بهداشت و سلامت منزل، به نکات بسیار ظریفی چون تارهای عنکبوت نیز توجه کرده است که گاهی به دلیل عدم گردگیری منزل در گوشه‌های اتاق به وجود می‌آید.

اعتبارسنجی روایات

در این بخش از ۶ روایت استفاده شده که ۳ مورد آن «حدیث ۶۲، ۶۴، ۶۶» دارای سند، صحیح و موثق است [۶]، ولی ۳ حدیث دیگر «حدیث ۶۳، ۶۵، ۶۷» با اینکه سلسله سندشان موجود است، در بین راویان، افراد ناشناسی وجود دارند که اعتبار و وثوق آن‌ها مشخص نیست و نمی‌توان به این اسناد اعتماد کرد؛ هرچند در مورد محتوای حدیث نمی‌توانیم اظهار نظری داشته باشیم.

بهداشت زباله و مواد زائد

آموزه‌های ارائه‌شده

در این مورد معصومان به بهداشت منزل اهتمام داشته‌اند و از اینکه خانه مسلمان محلی برای تجمع زباله باشد، تحذیر کرده‌اند. پیامبر (ص) از نگهداری زباله در منزل زمان شب نهی کرده و می‌فرماید: «زباله هنگام شب در خانه خود نگه ندارید که آن محل تجمع شیطان است» [۷] «حدیث ۶۸». در این روایت به دو نکته اشاره شده است؛ اول اینکه شب زباله در منزل نباشد، دوم، اگر این‌گونه شد، موجب جمع شدن شیاطین است. معنای حقیقی «مقعد الشیاطین» جای بررسی بیشتری دارد، ولی می‌توان عجالتاً آن را به معنای محل جمع شدن میکروب و آلودگی هم دانست. اگرچه ممکن است معنای دیگری نیز داشته باشد که در این مقال نمی‌گنجد. همچنین مرحوم صدوق از امام صادق (ع) از آباءش تا رسول اکرم (ص) همین روایت را نقل می‌کند [۵]. در روایت مرفوعه دیگری از امیرالمومنین (ع) از جمع کردن خاک و خاشاک (زباله) پشت درب منزل نهی کرده است و دلیل آن را همان تجمع شیاطین می‌داند [۷] «حدیث ۶۹».

از دیدگاه اسلام، دو مورد در تجمع خاکروبه نهی شده است؛ زباله‌های زائد منزل و گردوغبار منزل. اسلام به تمیزکاری منزل هم از نظر زباله‌ها و هم از نظر غبارروبی توصیه می‌کند.

اعتبارسنجی روایات

در این قسمت ۲ روایت «حدیث ۶۸، ۶۹» موجود است که هر دو به‌رغم داشتن سند، باز هم ضعیف هستند [۶]؛ زیرا در سلسله سند، راویانی چون شعیب بن واقد و علی بن اسباط بن سالم دیده می‌شود که حال ایشان نامعلوم است. لذا نمی‌توان ایشان را توثیق کرد. در این صورت است که کل روایت زیر سؤال می‌رود.

نتیجه‌گیری

درجمع‌بندی آموزه‌های روایات شیعی درباره بهداشت محیط می‌توان به نکات ذیل دست یافت:

۱. درباره بهداشت هوا، اسلام برای حفظ و نگهداری هوای پاک اهمیت ویژه‌ای قائل است و علاوه بر توصیه به کاشت درخت، به مراقبت از خاک، حتی خاک زمین‌هایی که در دست مشرکان است، سفارش می‌کند.

۲. درباره آب‌ها توصیه می‌کند که آب (به‌خصوص آب راکد) را نباید آلوده کرد. همچنین نباید از آب‌های معدنی استفاده کرد.

۳. درباره آداب تغذیه و خوردن و آشامیدن، شستن دست‌ها در اسلام اهمیت ویژه‌ای دارد. پاکیزگی دست هنگام خوردن غذا موجب وسعت رزق و روزی و از بین رفتن فقر می‌شود. این شاخص بهداشتی از نظر اسلام موجب عافیت و تندرستی خواهد شد. خوردن آب در حالت ایستاده، بعد از غذای چرب، در حالت راه رفتن و در حمام نهی شده است. بهتر است برای سلامت بدن انسان آب را در روز به حالت ایستاده، در شب نشسته و به صورت مکیدن بنوشد. همچنین انسان باید غذا را با دست راست، درحالی‌که داغ نباشد، میل کند.

۴. درباره بهداشت عمومی دهان و دندان نیز موارد ذیل توصیه شده‌اند: مسواک را باید به عرض دندان‌ها بزنیم. هرگاه از خواب بیدار می‌شویم، دندان‌ها را مسواک بزنیم. اگر در شرایطی بودیم که مسواک در دسترس ما نبود یا فرصت به‌قدری کم بود که نمی‌توانستیم برای زدن مسواک وقت بگذاریم، حداقل به اندازه کشیدن دست به روی دندان‌ها نسبت به این سفارش مؤکد دراسلام بی‌تفاوت نباشیم.

۵. در باب مسکن و بهداشت مربوط به آن از مجموع نظرات ائمه معصوم (ع) به جایگاه نظافت منزل از نظر اسلام پی می‌بریم و اینکه اسلام علاوه بر توجه به بهداشت و سلامت منزل، به نکات بسیار ظریفی چون تارهای عنکبوت نیز توجه کرده است که گاهی به دلیل عدم گردگیری منزل در گوشه‌های اتاق به وجود می‌آید.

۶. درباره بهداشت نخاله و زباله، از دیدگاه اسلام در دو مورد از تجمع خاکروبه نهی شده است؛ ۱. زباله‌های زائد منزل و ۲. گردوغبار منزل. اسلام به تمیزکاری منزل هم از نظر زباله‌ها و هم از نظر غبارروبی توصیه می‌کند.

البته همان‌گونه که اشاره شد، برخی از این روایات اعتبار لازم را ندارند. لذا در ادامه هر قسمت، بر اساس قواعد رجالی، روایات معتبر از غیرمعتبر جداسازی شده است و روایات صحیح را مدنظر قرار داده‌ایم.

با توجه به اینکه توصیه‌های مذکور عرصه‌های مناسبی را برای پژوهش باز می‌کند، لذا پیشنهاد می‌شود بر اساس آموزه‌هایی که با روش صحیح در دین اثبات شده‌اند، هریک از این آموزه‌ها به شکل مجزا، مسئله‌ای برای پژوهیدن تجربی قرار گیرد. البته با توجه به هزینه‌های آزمایش‌های تجربی، پیشنهاد می‌شود ابتدا با تحقیقات پیمایشی و میدانی، معناداری پژوهش‌های فوق در عرصه‌های مختلف به اثبات برسد و پس از آن و در گام دوم، به تحقیقات آزمایشگاهی پرداخته شود.

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

تشکر و قدردانی

برخود لازم می‌دانیم از راهنمایی‌ها و زحمات بی‌دریغ و راهگشای خانم دکتر اشرف مظاهری، عضو گروه بهداشت محیط دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی کاشان تشکر کنیم.

تضاد منافع

این مقاله در هیچ نشریه دیگری به چاپ نرسیده است و همچنین تنها نویسندگان فوق، مقاله فوق را به رشته تحریر درآورده و مسولیت محتوای آن بر عهده‌ی ایشان است.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان این مقاله ملاحظات اخلاقی لازم را رعایت کرده اند.

سهم نویسندگان

طبق قانون و قاعده‌ی مربوطه و گرنه ۵۰٪ ۵۰٪

حمایت مالی

هیچ حمایت مالی وجود ندارد.

REFERENCES

1. Dehkhoda AA. Farhange Dehkhoda. Word search site. www.vajehyab.com
2. Health and Well-Being. https://www.who.int/data/gho/data/major-themes/health-and-well-being#:~:text=The%20WHO%20constitution%20states%3A%20%22Health,absence%20of%20disease%20or%20infirmity.%22
3. Environmental health. https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_health
4. Kliny M. Al-Kafi. 4th ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya; 1987.
5. Ibn Babuyeh M. Man Laihzara al-Faqih. second ed. Qom: Islamic Publications Office; 1993.
6. Al-Khoei. Sayyid Abu al-Qasim. Mo'jam Rijal ol-Hadith. Diraya Al Noor Software. Qom: Noor Computer Center.
7. Hor Ameli M. Vasal al-Shia. Qom: Al-Bayt Foundation; 1693.
8. Tusi M. Al-Esttabsar Fima Akhtlaf Man Al-Akhbar. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya, first edition; 2011.

فهرست و متن عربی روایات

۱. حدیث شماره ۱: مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُصَدِّقِ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) أَنَّهُ قَالَ مَكْرُوهٌ قَطْعُ النَّخْلِ وَ سُئِلَ عَنْ قَطْعِ الشَّجَرَةِ قَالَ لَا بَأْسَ قُلْتُ فَالسِّدْرِ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ إِنَّمَا يُكْرَهُ قَطْعُ السِّدْرِ بِالْبَادِيَةِ لِأَنَّهُ بِهَا قَلِيلٌ وَ أَمَّا هَاهُنَا فَلَا يُكْرَهُ

۲. حدیث شماره ۲: عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بَشِيرٍ عَنِ مُحَمَّدِ ابْنِ مُضَارِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَا تَقْطَعُوا الثِّمَارَ فَيَبْعَثَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الْعَذَابَ صَبّاً

۳. حدیث شماره ۳: عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِي كَهْمَسٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سِتَّةٌ تَلْحَقُ الْمُؤْمِنَ بَعْدَ وَفَاتِهِ وَلَدٌ يَسْتَغْفِرُ لَهُ وَ مُصْحَفٌ يُخَلِّفُهُ وَ غَرْسٌ يَغْرِسُهُ وَ قَلِيبٌ يَحْفِرُهُ وَ صَدَقَةٌ يُجْرِيهَا وَ سُنَّةٌ يُؤْخَذُ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ

۴. حدیث شماره ۴: عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ وَ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ« كِلَيْهِمَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِذَا بَعَثَ سَرِيَّةً دَعَا بِأَمِيرِهَا فَأَجْلَسَهُ إِلَى جَنْبِهِ وَ أَجْلَسَ أَصْحَابَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ سِيرُوا بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ عَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ص لَا تَغْدِرُوا وَ لَا تَغُلُّوا وَ لَا تُمَثِّلُوا وَ لَا تَقْطَعُوا شَجَرَةً إِلَّا أَنْ تُضْطَرُّوا إِلَيْهَا ...

۵. حدیث شماره ۵: عَلِيٌّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع)قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع) نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ص أَنْ يُلْقَى السَّمُّ فِي بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ

۶. حدیث شماره ۶: وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ ع قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ص أَنْ يُتَغَوَّطَ عَلَى شَفِيرِ بِئْرِ مَاءٍ يُسْتَعْذَبُ مِنْهَا أَوْ نَهَرٍ يُسْتَعْذَبُ أَوْ تَحْتَ شَجَرَةٍ فِيهَا ثَمَرَتُهَا

۷. حدیث شماره ۷: الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ عَنْبَسَةَ بْنِ مُصْعَبٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنِ الرَّجُلِ يَبُولُ فِي الْمَاءِ الْجَارِي قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ إِذَا كَانَ الْمَاءُ جَارِياً

۸. حدیث شماره ۸: عَنْهُ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ رِبْعِيٍّ عَنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع ...وَ كُرِهَ أَنْ يَبُولَ فِي الْمَاءِ الرَّاكِدِ

۹. حدیث شماره ۹: قال أبو جعفر محمد بن الحسين بن موسى بن بابويه القمى الفقيه نزيل الرى مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه و أرضاه روى عن شعيب بن واقد عن الحسين بن زيد عن الصادق جعفر بن محمد ع عن أبيه ع عن آبائه ع عن أمير المؤمنين على بن أبى طالب ع قال نهى رسول الله ص ...وَ نَهَى أَنْ يَبُولَ أَحَدٌ فِي الْمَاءِ الرَّاكِدِ فَإِنَّهُ مِنْهُ يَكُونُ ذَهَابُ الْعَقْلِ....

۱۰. حدیث شماره ۱۰: قال أبو جعفر محمد بن الحسين بن موسى بن بابويه القمى الفقيه نزيل الرى مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه و أرضاه روى عن شعيب بن واقد عن الحسين بن زيد عن الصادق جعفر بن محمد ع عن أبيه ع عن آبائه ع عن أمير المؤمنين على بن أبى طالب ع قال نهى رسول الله (ص): ...نَهَى عَنِ الْبُزَاقِ فِي الْبِئْرِ

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

۱۱. حدیث شماره ۱۱: عَلِيٌّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ« عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ نَهَی رَسُولُ اللَّهِ ص عَنِ الِاسْتِشْفَاءِ بِالْحُمَّيَاتِ وَ هِیَ الْعُيُونُ الْحَارَّةُ الَّتِی تَكُونُ فِی الْجِبَالِ الَّتِی تُوجَدُ فِيهَا رَائِحَةُ الْكِبْرِيتِ وَ قِيلَ إِنَّهَا مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ امام صادق علیه السلام

۱۲. حدیث شماره ۱۲: عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ إِنَّ نُوحاً ع لَمَّا كَانَ فِی أَيَّامِ الطُّوفَانِ دَعَا الْمِيَاهَ كُلَّهَا فَأَجَابَتْهُ إِلَّا مَاءَ الْكِبْرِيتِ وَ الْمَاءَ الْمُرِّ فَلَعَنَهُمَا

۱۳. حدیث شماره ۱۳: روی صفوان الجمال عن أبی غرة الخراسانی قال قال أبو عبد الله ع الْوُضُوءُ قَبْلَ الطَّعَامِ وَ بَعْدَهُ يَذْهَبَانِ بِالْفَقْرِ

۱۴. حدیث شماره ۱۴: وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكْثُرَ خَيْرُ بَيْتِهِ فَلْيَتَوَضَّأْ عِنْدَ حُضُورِ طَعَامِهِ

۱۵. حدیث شماره ۱۵: وَ قَالَ (ع) مَنْ غَسَلَ يَدَهُ قَبْلَ الطَّعَامِ وَ بَعْدَهُ عَاشَ فِی سَعَةٍ وَ عُوفِیَ مِنْ بَلْوَی فِی جَسَدِهِ

۱۶. حدیث شماره ۱۶: وَ رُوِیَ عَنْ جَرَّاحٍ الْمَدَائِنِیِّ قَالَ كَرِهَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (ع) أَنْ يَأْكُلَ الرَّجُلُ بِشِمَالِهِ أَوْ يَشْرَبَ بِهَا أَوْ يَتَنَاوَلَ بِهِ

۱۷. حدیث شماره ۱۷: عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ مُوسَی بْنِ بَكْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ لَا تُكْثِرْ مِنْ شُرْبِ الْمَاءِ فَإِنَّهُ مَادَّةٌ لِكُلِّ

۱۸. حدیث شماره ۱۸: عَنِ النَّوْفَلِیِّ (عَنِ السَّكُونِیِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ ع) قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِذَا أَكَلَ الدَّسَمَ أَقَلَّ شُرْبَ الْمَاءِ فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ لَتُقِلُّ شُرْبَ الْمَاءِ قَالَ هُوَ أَمْرَأُ لِطَعَامِی

۱۹. حدیث شماره ۱۹: مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی مَحْمُودٍ رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْداللَّهِ قَالَ: شُرْبُ الْمَاءِ مِنْ قِيَامٍ بِالنَّهَارِ يُمْرِئُ الطَّعَامَ وَ شُرْبُ الْمَاءِ بِاللَّيْلِ مِنْ قِيَامٍ يُورِثُ الْمَاءَ الْأَصْفَرَ

۲۰. حدیث شماره ۲۰: قَالَ الصَّادِقُ شُرْبُ الْمَاءِ مِنْ قِيَامٍ بِالنَّهَارِ أَدَرٌّ لِلْعِرْقِ وَ أَقْوَی لِلْبَدَنِ

۲۱. حدیث شماره ۲۱: مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ أُتِیَ النَّبِیُّ ص بِطَعَامٍ حَارٍّ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يُطْعِمْنَا النَّارَ نَحُوهُ حَتَّی يَبْرُدَ فَتُرِكَ حَتَّی بَرَدَ

۲۲. حدیث شماره ۲۲: وَ رَوَی عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُغِيرَةِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ لَا تَأْكُلْ وَ أَنْتَ تَمْشِی إِلَّا أَنْ تُضْطَرَّ إِلَی ذَلِكَ

۲۳. حدیث شماره ۲۳: عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِیِّ عَنِ ابْنِ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَصُّوا الْمَاءَ مَصّاً وَ لَا تَعُبُّوهُ عَبّاً فَإِنَّهُ يُوجَدُ مِنْهُ الْكَبَادُ

۲۴. حدیث شماره ۲۴: عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ ثَلَاثَةُ أَنْفَاسٍ فِی الشُّرْبِ أَفْضَلُ مِنْ نَفَسٍ وَاحِدٍ.

۲۵. حدیث شماره ۲۵: وَ رَوَی يَحْيَی بْنُ سَعِيدٍ الْأَهْوَازِیُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ ع ...إِيَّاكَ وشُرْبَ الماءِ البارِدِ وَالفُقّاعِ فِی الحَمّامِ ؛ فَإِنَّهُ يُفسِدُ المَعِدَةَ...

۲۶. حدیث شماره ۲۶: مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ كَانَ النَّبِیُّ ص يُعْجِبُهُ أَنْ يَشْرَبَ فِی الْإِنَاءِ الشَّامِیِّ وَ كَانَ يَقُولُ هُوَ أَنْظَفُ آنِيَتِكُمْ

۲۷. حدیث شماره ۲۷: الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّی بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سِرْحَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا تَأْكُلْ فِی آنِيَةِ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ.

۲۸. حدیث شماره ۲۸: وَ رَوَی ثَعْلَبَةُ عَنْ بُرَيْدٍ الْعِجْلِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع ...كَذَلِكَ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ بُدّاً مِنَ الشُّرْبِ فِی الْقَدَحِ الْمُفَضَّضِ عَدَلَ بِفَمِهِ عَنْ مَوْضِعِ الْفِضَّةِ...

۲۹. حدیث شماره ۲۹: مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَی عَنْ غِيَاثِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع لَا تَشْرَبُوا الْمَاءَ مِنْ ثُلْمَةِ الْإِنَاءِ وَ لَا مِنْ عُرْوَتِهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَقْعُدُ عَلَی الْعُرْوَةِ وَ الثُّلْمَةِ.

۳۰. حدیث شماره ۳۰: أَحْمَدُ بْنُ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ فِی الْمَحَاسِنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ أَبِی خَدِيجَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا تَدَعُوا آنِيَتَكُمْ بِغَيْرِ غِطَاءٍ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا لَمْ تُغَطَّ الْآنِيَةُ بَزَقَ فِيهَا وَ أَخَذَ مِمَّا فِيهَا مَا شَاءَ.

۳۱. حدیث شماره ۳۱: مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ جَمِيعاً عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع: قَالَ السِّوَاكُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ

۳۲. حدیث شماره ۳۲: أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الْبَرْقِیُّ فِی الْمَحَاسِنِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ مِنْ أَخْلَاقِ الْأَنْبِيَاءِ السِّوَاكُ

۳۳. حدیث شماره ۳۳: وَ فِی الْمَجَالِسِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع فِی حَدِيثٍ أَنَّهُ قَالَ عَلَيْكُمْ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ إِلَی أَنْ قَالَ وَ عَلَيْكُمْ بِالسِّوَاكِ فَإِنَّهَا مَطْهَرَةٌ وَ سُنَّةٌ حَسَنَةٌ

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

۳۴. حدیث شماره ۳۴: عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَةَ قَالَ قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع نَزَلَ جَبْرَئِیلُ ع عَلَی رَسُولِ اللَّهِ ص بِالسِّوَاکِ وَ الْخِلَالِ وَ الْحِجَامَةِ

۳۵. حدیث شماره ۳۵: عَلِیٌّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَوْصَانِی جَبْرَئِیلُ (ع) بِالسِّوَاکِ حَتَّی خِفْتُ عَلَی أَسْنَانِی

۳۶. حدیث شماره ۳۶: أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ ع قَالَ قَالَ النَّبِیُّ ص مَا زَالَ جَبْرَئِیلُ ع یُوصِینِی بِالسِّوَاکِ حَتَّی خِفْتُ أَنْ أُحْفِیَ أَوْ أُدْرَدَ

۳۷. حدیث شماره ۳۷: مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنِ الْمَرْزُبَانِ بْنِ النُّعْمَانِ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَا لِی أَرَاکُمْ قُلْحاً مَا لَکُمْ لَا تَسْتَاکُونَ

۳۸. حدیث شماره ۳۸: وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِیدٍ عَنْ مُصَدِّقٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مُوسَی عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِی السِّوَاکِ لَاشْتَرَوْهُ مَعَهُمْ فِی لِحَافٍ

۳۹. حدیث شماره ۳۹: وَ عَنْهُمْ عَنْ سَهْلٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ أَوْ غَیْرِهِ عَنْ حَنَانٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ ع قَالَ شَکَتِ الْکَعْبَةُ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَا تَلْقَی مِنْ أَنْفَاسِ الْمُشْرِکِینَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهَا قِرِّی کَعْبَةُ فَإِنِّی مُبْدِلُکِ بِهِمْ قَوْماً یَتَنَظَّفُونَ بِقُضْبَانِ الشَّجَرِ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً ص أَوْحَی إِلَیْهِ مَعَ جَبْرَئِیلَ بِالسِّوَاکِ وَ الْخِلَالِ

۴۰. حدیث شماره ۴۰: وَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِی عُثْمَانَ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لِجَعْفَرٍ تَخَلَّلْ فَإِنَّ الْخِلَالَ یَجْلِبُ الرِّزْقَ

۴۱. حدیث شماره ۴۱: مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِیِّ عَنِ ابْنِ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ النَّبِیُّ ص تَخَلَّلُوا فَإِنَّهُ مَصْلَحَةٌ لِلَّثَةِ وَ النَّوَاجِذِ

۴۲. حدیث شماره ۴۲: وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ ع السِّوَاکُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ وَ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ حدیث صحیح - الکافی ج : ۶ ص : ۴۹۵

۴۳. حدیث شماره ۴۳: وَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ ع قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ ع السِّوَاکُ مَرْضَاةُ اللَّهِ وَ سُنَّةُ النَّبِیِّ ص وَ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ حدیث صحیح - وسائل‌الشیعهٔ ج : ۲ ص : ۱۴

۴۴. حدیث شماره ۴۴: وَ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ ع السِّوَاکُ یَجْلُو الْبَصَرَ

۴۵. حدیث شماره ۴۵: امیر مؤمنان (ع):"ان افواهکم طرق القرآن فطهروها بالسّواک"حدیث ضعیف - (من لایحضره الفقیه- جلد۱- ص۵۳

۴۶. حدیث شماره ۴۶: مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ السِّوَاکُ یَذْهَبُ بِالدَّمْعَةِ وَ یَجْلُو الْبَصَرَ

۴۷. حدیث شماره ۴۷: و عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ ع السِّوَاکُ یَجْلُو الْبَصَرَ خلال

۴۸. حدیث شماره ۴۸: وعَنْ أَبِی الْقَاسِمِ وَ أَبِی یُوسُفَ عَنِ الْقَنْدِیِّ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ وَ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: السِّوَاکُ وَ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ مَقْطَعَةٌ لِلْبَلْغَمِ

۴۹. حدیث شماره ۴۹: عَنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ الدِّهْقَانِ عَنْ دُرُسْتَ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ فِی السِّوَاکِ اثْنَتَا عَشْرَةَ خَصْلَةً هُوَ مِنَ السُّنَّةِ وَ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ وَ مَجْلَاةٌ لِلْبَصَرِ وَ یُرْضِی الرَّبَّ وَ یَذْهَبُ بِالْبَلْغَمِ وَ یَزِیدُ فِی الْحِفْظِ وَ یُبَیِّضُ الْأَسْنَانَ وَ یُضَاعِفُ الْحَسَنَاتِ وَ یَذْهَبُ بِالْحَفَرِ وَ یَشُدُّ اللِّثَةَ وَ یُشَهِّی الطَّعَامَ وَ تَفْرَحُ بِهِ الْمَلَائِکَةُ

۵۰. حدیث شماره ۵۰: عدة من أصحابنا عن سهل بن زیاد عن محمد بن عیسی عن الحسین بن بحر عن مهزم الأسدی قال سمعت أبا عبد الله ع یقول ی السِّوَاکِ عَشَرَةُ خِصَالٍ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ وَ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ وَ مَفْرَحَةٌ لِلْمَلَائِکَةِ وَ هُوَ مِنَ السُّنَّةِ وَ یَشُدُّ اللِّثَةَ وَ یَجْلُو الْبَصَرَ وَ یَذْهَبُ بِالْبَلْغَمِ وَ یَذْهَبُ

۵۱. حدیث شماره ۵۱: وَ عَنْهُ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ نَهَی رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَنْ یُتَخَلَّلَ بِالْقَصَبِ وَ الرَّیْحَانِ

۵۲. حدیث شماره ۵۲: عَلِیٌّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ مَنْ تَخَلَّلَ بِالْقَصَبِ لَمْ تُقْضَ لَهُ حَاجَةٌ سِتَّةَ أَیَّامٍ

۵۳. حدیث شماره ۵۳: عَلِیٌّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ ع قَالَ لَا تَخَلَّلُوا بِعُودِ الرَّیْحَانِ وَ لَا بِقَضِیبِ الرُّمَّانِ فَإِنَّهُمَا یُهَیِّجَانِ عِرْقَ الْجُذَامِ

۵۴. حدیث شماره ۵۴: الْحَسَنُ الطَّبْرِسِیُّ فِی مَکَارِمِ الْأَخْلَاقِ نَقْلًا مِنْ رَوْضَةِ الْوَاعِظِینَ عَنْ عَلِیٍّ ع قَالَ التَّخَلُّلُ بِالطِّرْفَاءِ یُورِثُ الْفَقْرَ

۵۵. حدیث شماره ۵۵: وَ فِی الْعِلَلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع فِی حَدِیثٍ قَالَ وَ إِیَّاکَ وَ السِّوَاکَ فِی الْحَمَّامِ فَإِنَّهُ یُورِثُ وَبَاءَ الْأَسْنَانِ

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]

۵۶. حدیث شماره ۵۶: وَ قَالَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ ع أَكْلُ الْأُشْنَانِ يُذِيبُ الْبَدَنَ وَ التَّدَلُّكُ بِالْخَزَفِ يُبْلِي الْجَسَدَ وَ السِّوَاكُ فِي الْخَلَاءِ يُورِثُ الْبَخَرَ "۴".عن ابی عبدالله(ع) ...و السواک فی الخلاء یورث البخر

۵۷. حدیث شماره ۵۷: مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ لَا يَزْدَرِدَنَّ أَحَدُكُمْ مَا يَتَخَلَّلُ بِهِ فَإِنَّهُ يَكُونُ مِنْهُ الدُّبَيْلَةُ

۵۸. حدیث شماره ۵۸: وَ قَالَ النَّبِيُّ ص ...وَ اسْتَاكُوا عَرْضاً "۵".

۵۹. حدیث شماره ۵۹: مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ رَسُولَ اللَّهِ ص ...كَانَ يَسْتَاكُ فِي كُلِّ مَرَّةٍ قَامَ مِنْ نَوْمِهِ...

۶۰. حدیث شماره ۶۰: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي السِّوَاكِ قَالَ لَا تَدَعْهُ فِي كُلِّ ثَلَاثٍ وَ لَوْ أَنْ تُمِرَّهُ مَرَّةً

۶۱. حدیث شماره ۶۱: علی عن أبیه عن ابن أبی عمیر عن ابن بکیر عن من ذکره عن أبی جعفر عقَالَ أَدْنَى السِّوَاكِ أَنْ تَدَلُّكَ بِإِصْبَعِكَ

۶۲. حدیث شماره ۶۲: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: "قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): بَيْتٌ "۳" الشَّيَاطِينِ "۴" مِنْ بُيُوتِكُمْ بَيْتُ "۵" الْعَنْكَبُوتِ". "۶"

۶۳. حدیث شماره ۶۳: عَنْهُ "۴"، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ:رَفَعَهُ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ كَنْسُ الْبَيْتِ يَنْفِي الْفَقْرَ". "۵"

۶۴. حدیث شماره ۶۴: وَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِيعُمَيْرٍ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِيالْحَسَنِ الرِّضَا (علیه‌السلام) قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ كَنْسُ الْفِنَاءِ يَجْلِبُ الرِّزْقَ

۶۵. حدیث شماره ۶۵: مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع اكْنُسُوا أَفْنِيَتَكُمْ وَ لَا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ

۶۶. حدیث شماره ۶۶: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ فِي قُرْبِ الْإِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْقَدَّاحِ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ ع قَالَ نَظِّفُوا بُيُوتَكُمْ مِنْ حَوْكِ الْعَنْكَبُوتِ فَإِنَّ تَرْكَهُ فِي الْبَيْتِ يُورِثُ الْفَقْرَ

۶۷. حدیث شماره ۶۷: عَنِ الطَّيَّارِ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ أَيَّ شَيْ ءٍ تُعَالِجُ أَيَّ شَيْ ءٍ تَصْنَعُ قُلْتُ مَا أَنَا فِي شَيْ ءٍ قَالَ فَخُذْ بَيْتاً وَ اكْنُسْ فِنَاهُ وَ رُشَّهُ وَ ابْسُطْ فِيهِ بِسَاطاً فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ فَقَدْ قَضَيْتَ مَا وَجَبَ عَلَيْكَ قَالَ فَقَدِمْتُ فَفَعَلْتُ فَرُزِقْتُ.

۶۸. حدیث شماره ۶۸: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى بْنِ بَابَوَيْهِ الْقُمِّيُّ الْفَقِيهُ نَزِيلُ الرَّيِّ مُصَنِّفُ هَذَا الْكِتَابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ أَرْضَاهُ رُوِيَ عَنْ شُعَيْبِ بْنِ وَاقِدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ نَهَى رَسُول ... وَ قَالَ لَا تُبَيِّتُوا الْقَمَامَةَ فِي بُيُوتِكُمْ وَ أَخْرِجُوهَا نَهَاراً فَإِنَّهَا مَقْعَدُ الشَّيْطَانِ...

۶۹. حدیث شماره ۶۹: مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ شُعَيْبِ بْنِ وَاقِدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ ع فِي حَدِيثِ الْمَنَاهِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَا تُبَيِّتُوا الْقُمَامَةَ فِي بُيُوتِكُمْ وَ أَخْرِجُوهَا نَهَاراً فَإِنَّهَا مَقْعَدُ الشَّيْطَانِ

[Downloaded from aijrh.umsha.ac.ir on 2026-10-31]